

XIII–XIV A. KERNAVĖS KAPINYNO APGALVIAI

GINTAUTAS VĒLIUS

1993 m. rudenį Kernavėje, žvalgant archeologinių paminklų kompleksą, surastas Kernavės viduramžių miesto kapinynas. 1994–1996, 1998 ir 1999 m. čia buvo vykdomi platesni archeologiniai tyrinėjimai (Vėlius, 1997–1998). Nustatyta, kad kapinyne viduramžių Kernavės miesto gyventojai laidojo mirusiuosius nuo XIII a. paskutiniojo ketvirčio iki 1390 m., kada miestą sudegino kryžiuočiai. Po šio puolimo miestas, buvęs Pajautos slėnyje, nebebuvo atstatytas, o piliakalniai nustojo gynybinės funkcijos.

Kapinynas rastas už 100 m į šiaurę nuo Žvalgakalnio – vieno iš penkių Kernavės piliakalnių, ant smėlingos kalvos, buvusio Kriveikiškių kaimo vietoje. 150x350 m dydžio kalva stūkso ketvirtoje antsalpinėje terasoje, maždaug pusė kilometro į šiaurės rytus nuo Pajautos slėnyje buvusio miesto. Iš viso ištirta 1141,75 kv. m kapinyno ploto. Tyrinėta teritorija su kapais sudaro 897 kv. m. Siekiant aptikti paminklo ribas, kastos ilgos 5x20 m dydžio perkastos. Jos tarpusavyje sujungtos sudaro 94x100 m kryžių, kertantį kalvą rytų–vakarų, bei šiaurės–pietų kryptimi. Pagal aptiktas paminklo ribas galima apskaičiuoti kapinyno plotą, kuris turėjo būti per 5338 kv. m. Sprendžiant iš kapų tankio, čia buvo palaidota apie 1570 mirusiųjų. Kol kas ištirti 253 kapai. Dar 11-os individų palaikai surinkti iš suardytų kapų. Visi kapai – griautiniai, mirusieji palaidoti aukštiečninki, galvomis į vakarus (išskyrus porą atvejų) arba artima vakarams kryptimi. Palaidotųjų kojos ištiestos, rankų padėtis įvairi. Aptikta kaulinė medžiaga labai sunykusi ir fragmentiška, todėl ne visų mirusiųjų lytį bei amžių pavyko nustatyti.

Bendras kapų su įkapėmis procentas palyginti nedidelis. 121 (47,9 proc.) kape jų apskritai nerasta. Likusių 132 (52,1 proc.) didžiąją dalį sudaro moterų kapai – 74 (56,06 proc.). Vyrams kapų su įkapėmis tenka tik 27 (20,45 proc.). Likusio 31 asmens (23,48 proc.) lytis nenustatyta. Taigi viso kapinyno mastu tik 10,67 proc. kapų palaidoti vyrai su įkapėmis. Be to, didžioji dalis vyrų kapų yra tik aprangos detalės – sagos, diržų sagtys bei grandys.

Iš viso 27 vyrų kapuose aptiktos 55 įkapės. Kapinyne pagal kaulus ir archeologinius duomenis identifikuoti 53 vyrų kapai. Taigi vienam kapui tenka vidutiniškai po vieną įkapę. Identifikuoti 87 moteriški kapai. 74-iuose jų aptikta 210 įkapių. Vienai kapinyne palaidotai moteriai vidutiniškai tekdavo po 2,4 įkapės.

Moterų kapuose įkapių spektras gerokai platesnis. Žymią jų dalį sudarė papuošalai. Turtingesniuose kapuose aptikti ištisi jų kompleksai. Mirusiųjų galvas puošė apgalviai bei auskarai, krūtinės sritį – vėriniai iš įvairiaspalvių stiklo karolių, *kauri* kriauklių, žvangučių, kryželių ir įvairių tipų kabučių, rankas – žiedai bei apyrankės. Itin puošnūs kapuose aptikti apgalviai. Kernavės kapinyne jų rasta kaip niekur daug – net 29 kapuose. Kituose šio laikotarpio kapinyuose apgalvių aptinkami retai.

Apgalviai – tai metalinių plokštelių eilutė, prisiūta ant audinio, kartais odinės juostelės (25 vienetai), arba tik juostelė, austa iš metalizuotų siūlų (4 vienetai). Plokštelės įvairiausių formų: stačiakampės (3 apgalviai), kvadratinės (8 apgalviai), trikampės (2 apgalviai), penkiakampės (11 apgalvių) ir kt. Apgalviai dengdavo mirusiųjų kaktą bei smilkinius maždaug 1 cm virš aki-duobių lankų. Pačias plokšteles iš visų pusių supo vienguba arba dviguba smulkių biserinių karoliukų eilutė. Buvo manoma, kad metalinės plokštelės puošdavo ne juostelės, o kepurėlės priekinę dalį (Volkaitė-Kulikauskienė, 1997, p. 86). Tokia šalmo pavidalo kepurėlė, tiesa, odinė, iš priekio papuošta bronzinėmis plokštelėmis, surasta Venzovščinos (Baltarusija) kapinyne (Kviatkovskaja, 1998, p. 68). Kernavės kapinyne kepurėlių nerasta. Galimas daiktas, jos sunyko, kaip ir visa organika. Tačiau keturiuose kapuose (Nr. 2, 46, 127, 133) vietoj apgalvių aptiktos tik 12, 22, 28 ir 29 mm pločio audinio juostelės, austos iš metalizuotų siūlų (pav. 1: 26–29). Matyt, tai buvo tokia pat reikšmę turėję papuošalai kaip ir apgalviai, tik be metalinių plokštelių. Kad Kernavės kapinyne apgalvių plokštelės būdavo tvirtinamos ant juostų, o ne kepuraičių, leidžia manyti pats jų kompo-

navimo būdas, stengiantis plokšteles sutalpinti į siaurą apie 3 cm juostelę. Be to, Kernavėje po jomis nerasta odos fragmentų. Plokštelės siūlais pritvirtintos prie šilkinio, lininio arba vilnonio audeklo. Vis dėlto griežtai teigti, jog metalinės plokštelės būdavo siuvas ant juostų, o ne ant kepuraičių, negalime, mat neturime nė vienos tokio tipo galvos dangos, kur būtų gerai išlikę organiniai jos elementai. Stiklo karoliukai, supę plokšteles, taip pat labai sunykę. Kai kuriuose kapuose iš jų buvo likę tik birūs, šiek tiek šviesesnės spalvos milteliai. Dėl stiprios irizacijos daugeliu atvejų neiški pirminę jų spalvą. Tačiau dažniausiai sutinkami balti, pasitaiko juodų, raudonų karoliukų. Kapuose, kuriuose stiklo karolių apskritai nerasta, galima tik spėti juos čia buvus, mat tarp plokštelių būna palikti tarpai.

Plokštelių gamybos technologija buvo sudėtinga, reikalavo didelio juvelyro meistriškumo ir žinių. Plokštelės pagamintos metaloplastiniu būdu, naudojant spaudimo techniką. B. Rybakovo nuomone, ši technika atsirado X a. antroje pusėje Volynės žemėse (Рыбаков, 1948, c. 301). Autorius mano, kad spaudimo technika tapo populiari atsiradus dirbinių juodinimo menui, mat jis reikalavo iškilais reljefinio piešinio ir gilesnio fono. Tokiu būdu pagamintų ir juodintų stilizuotos lelijos formos kabučių vėrinys buvo surastas tyrinėjant Kernavės senkapius bažnyčios šventoriuje, XIV a. pabaigos – XV a. pradžios kape (Jankauskas, Luchtanas, 1990, p. 138–140). Panašių vėrinų aptinkama to meto lobiuose (Kuncienė, 1972, p. 194–199). Kernavės kapinyne rasta ir daugiau dirbinių, pagamintų naudojant metaloplastikos techniką: daugiakarolių antsmilkinių karolių, sagų, tų pačių stilizuotos lelijos formos kabučių bei kai kurių tipų žiedų. Apgalvių plokštelės gamintos tokia tvarka: plona spalvoto metalo plokštelė klojama ant kietesnio metalo formos su iškilu ornamentu. Ant plokštelės dedama švino plokštelė, per kurią plakama mediniu plaktuku. Toks gamybos būdas buvo daug našesnis už papuošalų liejimą ar kalimą. Juvelyras galėjo gaminti dirbinius masiškai, be jokių gamybos atliekų, kaip kad atsitinka juos liejant. Kernavės–Kriveikiškių apgalviams būdinga tai, kad kiekvieno jų plokštelės yra visiškai identiškos, tai yra pagamintos naudojant vieną formą.

Daugelis surastų apgalvių plokštelių sidabrinės paausutos (kapai Nr. 8, 14, 21, 24, 52, 74, 82, 112, 125, 157, 165, 175, 177, 205, 215), yra žalvarinių alavuotų ir tik žalvarinių bei sidabrinų. Kituose to meto Lietuvos senkapiuose paausutų dirbinių rasta vienetai, o taip puoštų apgalvių plokštelių apskritai nėra. Dėgiant sidabrinus arba žalvarinius dirbinius auksu, buvo naudojama amalgama, kurioje, be aukso ir kitų sudėtinųjų dalių, būdavo ir gysidabrio.

Visi aptikti apgalviai yra saviti, dažniausiai neturintys analogų archeologinėje medžiagoje juvelyriniai dirbiniai. Tipologiškai juos galime suskirstyti į tris tipus: a) apgalviai, sudaryti iš vienos plokštelių eilutės; b) apgalviai iš dviejų plokštelių eilučių (paprastai didesnių plokštelių eilutė būna virš mažesnių); c) apgalviai iš daugiau nei dviejų plokštelių eilučių. Kernavės–Kriveikiškių kapinyne daugiausia rasta pirmojo tipo apgalvių – 19, antrojo tipo – 5, trečiojo – 1. Dviejų (pirmas ir trečias tipai) apgalvių plokštelėse buvo įrėminti spalvoti stikliukai. Kapinyne surasti apgalviai įvairūs ne tik tipologiškai. Skiriasi randamų plokštelių forma, dydis, skaičius, metalas, vaizduojami motyvai. Plokštelių skaičius svyruoja nuo 4 iki 25, priklausomai nuo apgalvio tipo.

Apgalvių plokštelės stebina jose pavaizduotų simbolių bei ornamentų įvairovė. Turbūt tokio plataus vaizduojamų motyvų spektro kitose papuošalų grupėse mes nerasime. To meto, kaip ir ankstesnių laikotarpių, papuošalams vis dėlto buvo būdinga tam tikru požiūriu standartizuota ir konservatyvi puošyba. Plokštelinės segės ornamentuotos vingiuotu augaliniu motyvu arba, vėliau, taškelių bei saulučių kombinacijomis. Rombiniai kabučiai puošti įvairiais išmuštų spurgelių variantais, dažniausiai sudarančiais kryžių. Žiedai praplatinta priekine dalimi taip pat turi tik tris puošybos variantus: du trikampiai, įvairios įstrižo kryžiaus variacijos arba saulutės (Svetikas, 1995, p. 16–17). Tuo tarpu apgalvių plokštelių ornamentai kur kas įvairesni. Matyt, tą lėmė kelios priežastys. Pačių apgalvių kilmė yra ne vietinė, taigi ir ornamentikoje gali būti susipynę ir vietinės, ir kaimyninės kultūrų simboliai. Kernavės kapinyne rastus apgalvius dėvėjo viduramžių miesto gyventojos, o mieste kaimyninių kultūrų simbolika turėtų plisti sparčiau nei periferijoje. Be to, apgalvį stengtasi pagaminti kuo puošnesnį, nes nešiojamas jis buvo ant kaktos, tai yra visada matomoje vietoje. Įvairiose epochose ir įvairiais laikais galvos danga buvo suprantama kaip jos nešiotojos šeimyninės, socialinės ar turtinės padėties išraiškos forma. Juk ir šiandien kartais sakome, kad „jai tiesiog ant kaktos parašyta“. O ir apgalvių gamybos technika nevaržė amatininko kūrybinės laisvės – plonoje apgalvio plokštelėje kur kas lengviau išgauti norimą piešinį negu ant storos plokštelinės segės ar skardinio žiedo.

Kernavės apgalvių plokštelių motyvus sunku net sugrupuoti, mat kai kuriuose jų galime įžvelgti tiek zoomorfinių, tiek ir antropomorfinių simbolių. Dalies plokštelių simbolinė prasmė iš viso neiški (pav. 1: 22). Patys motyvai neretai suprantami ir aiškinami įvairiai. Pavyzdžiui, dviejų S raidžių (viena atvirkščiai) simbolį galime traktuoti ir kaip augalinį, ir kaip zoomorfinį, įžvelgiant čia du mistinius gyvūnus.

Vis dėlto plokštelėse dominuoja augaliniai motyvai. Dažniausiai sutinkamas simbolis – palmetė. Net 6 Kernavės kapinyno apgalviai papuošti šiuo ženklu. Taip pat dekoruotos apgalvių plokštelės surastos Saurių (Švenčionių r.) (Kuncienė, 1979, p. 90–91, pav. 21(7), 22(2)), bei Venzovščinos (Kviatkovskaja, 1998, p. 69, pav. 10(1)) (Šiaurės vakarų Baltarusija) kapinynuose. Palmetės – gyvybės medžio, vedančio vaisių, vaisingumo simbolis – buvo populiarus Bizantijos monumentalajame mene, dažnai sutinkamas ant XI–XIII a. slaviškų juvelyrinių dirbinių – antsmilkinių, vadinamųjų koltais, apyrankių, netgi XIII a. kryžių – enkolpionų. Palmetėmis papuošta net auksinė rusų kunigaikštienės diadema (1165 m.) (Рыбаков, 1987, c. 614, рис. 107). Palmetę galime įprasminti kaip gyvybės medžio – pasaulio modelio – simbolį.

Su augaline simbolika sietina apgalvio iš kapo Nr. 177 plokštelių puošyba (pav. 1: 17). Papuošalą sudarė dviejų tipų plokštelės: mažesnės, dekoruotos geometriniu rombo formos ženklu, ir didesnės, penkiakampės – stilizuotos lelijos simboliu. Abejonių nekelia, kad leliją reikėtų sieti su augalo, daigo simbolika. Lelijos ženklas, dažnai dar vadinamas prancūziškąja lelija, buvo žinomas visoje Europoje, plačiai naudotas heraldikoje. Kaklo apvaros iš sidabrinių lelijos pavidalo kabučių gamintos Kijevo Rusijoje bei vėlyvesniuose rusų žemių centruose iki XIV a. Jų rasta ir Kernavėje. Šiuo ženklu ornamentuotų beržo tošių aptikta tyrinėjant XIII–XIV a. kauladirbio sodybą, Pajautos slėnyje. Taigi lelijos simbolis kernaviškiams buvo gerai žinomas ir pažįstamas.

Dviejų apgalvių trikampėse plokštelėse buvo iškaltas trilapis žiedas (pav. 1: 2, 8). Simbolį, panašų į trilapį ar keturlapį žiedą, galime įžiūrėti ir ant apgalvio iš kapo Nr. 24 (pav. 1: 4) keturkampių plokštelių. Kapo Nr. 82 plokštelės dviejų tipų – didesnėse pavaizduota palmetė, o keturkampėse mažesnėse – keturlapis žiedas. Su augaline simbolika galime sieti ir apgalvio iš kapo Nr. 175 plokšteles, kuriose iškaltos keturios spiralės (pav. 1: 16) bei kape Nr. 157 aptikto apgalvio plokštelę, kurios piešinys skiriasi nuo likusiųjų (pav. 1: 12). Šios plokštelės centre dominuoja vertikali figūra, primenanti medį iškeltomis šakomis, kurio abiejose pusėse yra po vieną S (viena apversta) formos simbolį. S raidę primenantis ženklas dažnas to meto slaviškų papuošalų puošyboje. Manoma, kad jis simbolizuodavo augalo šaknis (Рыбаков, 1987, c. 698, рис. 130). Tačiau kompozicinis plokštelės piešinio sprendimas labiau primena stilizuotą žengimo dangun simbolį. Tai yra centre galime išvelgti žmogaus iškeltomis rankomis figūrą, kurią tempia du sparnuoti mistiniai gyvūnai. Būtent toks Aleksandro Makedoniečio žengimo dangun vaizdinys, plačiai žinomas Europoje

ir Artimuosiuose Rytuose, slaviškų papuošalų ornamentikoje įgijo kitą prasmę. Jis buvo suvokiamas kaip pagoniško, suteikiančio malonę, duodančio (*deus dator*) saulės dievo Dažbogo simbolis (Рыбаков, 1987, c. 641). Viena iš daugelio šios dievybės funkcijų buvo ir vedybų globa (Мелетинский, 1991, c. 169). Įdomu tai, kad tokia plokštelė buvo tik viena iš trylikos sudariusių apgalvį. Tai lyg ir pabrėžia išskirtinę jos svarbą bei prasmę. Rusiškoje 1165 m. kunigaikštienės diademoje plokštelė su dievybe Dažbogu taip pat tik viena ir yra papuošalo centre (Рыбаков, 1987, c. 270–271, рис. 97).

Dalies apgalvių plokštelės puoštos geometriniais raštais bei simboliais. Kapų Nr. 8 ir 112 plokštelės dekoruotos vertikaliu eglutės ornamentu (pav. 1: 1, 11). Kapo Nr. 191 apgalvio plokštelėse tiesiog iškaltas iškilus stačiakampis (pav. 1: 19). Geometriniu ornamentu, kurio centre dominuoja iškilus rombas, puoštos kapo Nr. 125 apgalvio plokštelės (pav. 1: 12). Plokštelėse iš kapų Nr. 174 ir 229 matome įstrižo kryžiaus, su skersinukais ant kiekvienos kryžmos motyvą (pav. 1: 15). Kryžių (keturlapį žiedą?) rasime ir ant kapo Nr. 76 apgalvio plokštelės (pav. 1: 6). Įdomiausiai ornamentuotas apgalvis aptiktas kape Nr. 157 (pav. 1: 13). Jo plokštelėse iškaltos svastikos. Dalis jų sukasi į kairę, dalis – į dešinę. Vargu ar kryželiais dekoruotas plokšteles galima sieti su krikščioniška simbolika. Kryžius, o ypač svastika, buvo ir pagoniškas soliarinis simbolis.

Sudėtingas piešinys, net visas siužetas, iškaltas ant apgalvio plokštelių iš kapo Nr. 21 (pav. 1: 3). Jose matome moters figūrą iškeltomis į viršų rankomis. Apatinėje plokštelių dalyje – tupinčio paukščio motyvas. Besimeldžianti, į dangų iškeltomis rankomis moteris ir paukštis greta jos iki pat XIX a. išliko baltarusių siuvinėjamuose drabužiuose, taip pat Ukrainoje ant namų stogų kraigų. Šis motyvas siejamas su deive Lada (Рыбаков, 1981, c. 400–401).

Analogų neturi kapo Nr. 89 apgalvio plokštelių piešinys (pav. 1: 10). Jame pavaizduotas stilizuotas žvėris (liūtas?) pariestomis priekinėmis kojomis, iškelta uodega. Liūto motyvas labai retas baltiškuju juvelyrinių dirbinių puošyboje. Tai suprantama, nes tokie žvėrys šiame regione niekada negyveno. Vis dėlto šio ženklo prasmė vietos gyventojams turėjo būti žinoma, mat jis iškaltas vienoje pirmųjų lietuviškų monetų, taip pat sutinkamas ant Lietuvos senkapiuose aptinkamų piniginių apkalų (Ivanauskas, 1997, p. 7).

Apibendrinant Kernavės apgalvių plokštelėse vaizduojamus simbolius, galime teigti, kad jų kilmė skirtinga, tačiau prasmė daugeliu atvejų panaši. Ji sietina su vaisingumo, naujos gyvybės atsiradimo simbolika. Tai suprantama, mat apgalvius dėvėjo moterys – potencialios arba esamos gimdyvės.

1 (8)

2 (14)

3DE 3DE 3DE 3DE 3DE 3DE 3DE 3DE 3DE 3DE 3DE 3DE

3 (21)

4 (24)

5 (78)

7 (52)

6 (76)

8 (74)

9 (82)

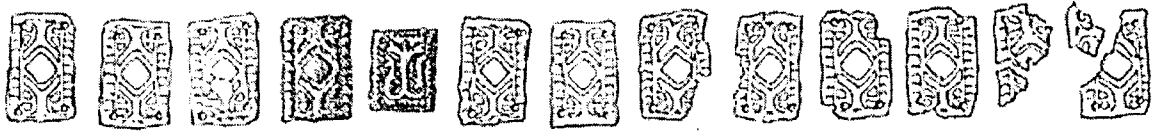
10 (89)

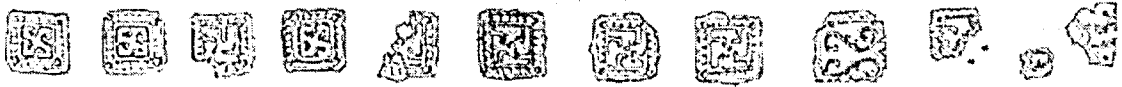
1 pav. Apgalviai (skaičiai skliausteliuose rodo kapo numerį).

11 (112)

12 (125)

13 (157)

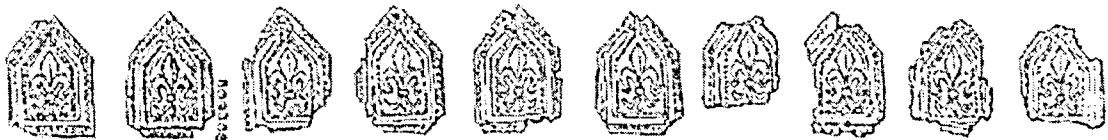
14 (165)

15 (174)

16 (175)

17 (177)

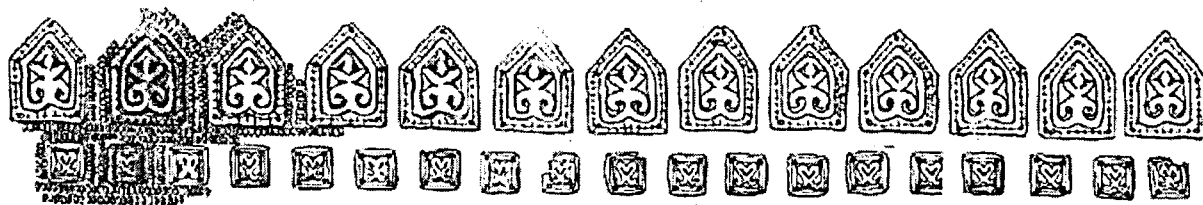

18 (184)

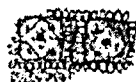

19 (191)

20 (192)

21 (196)

22 (205)

23 (213)

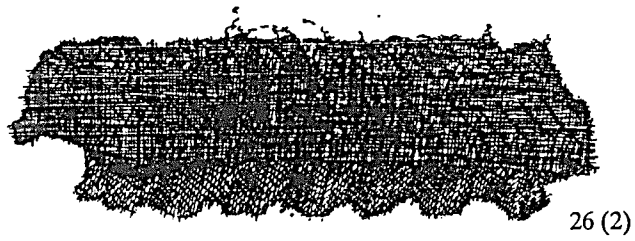

24 (215)

25 (229)

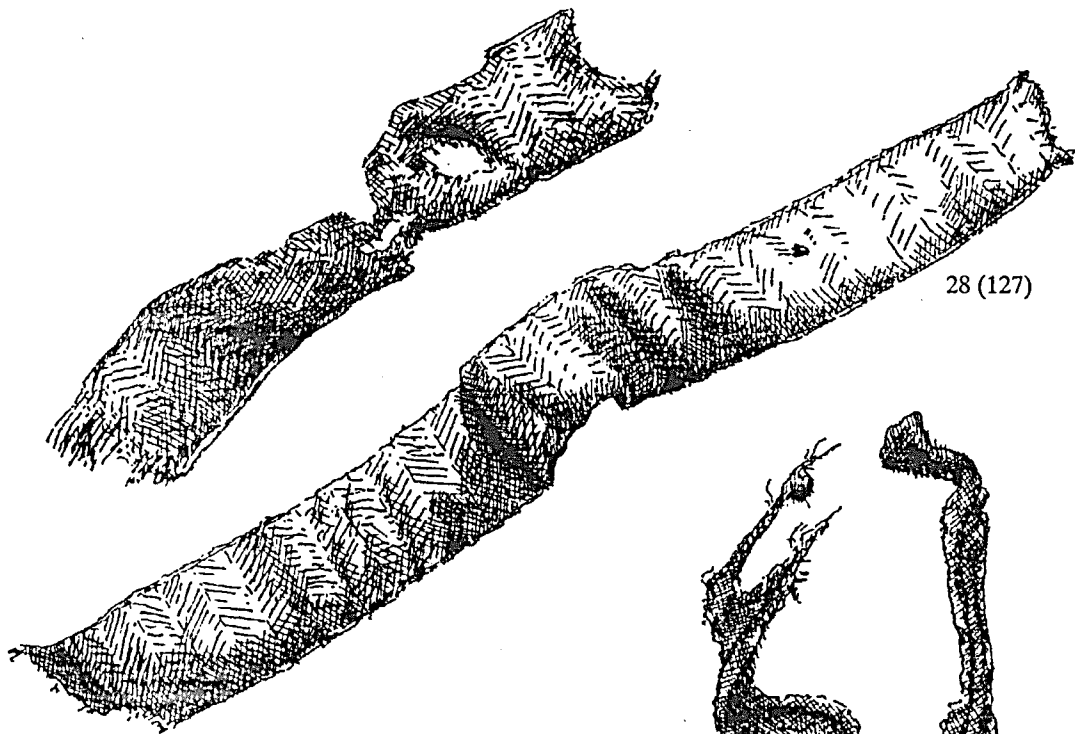

26 (2)

27 (46)

28 (127)

29 (334)

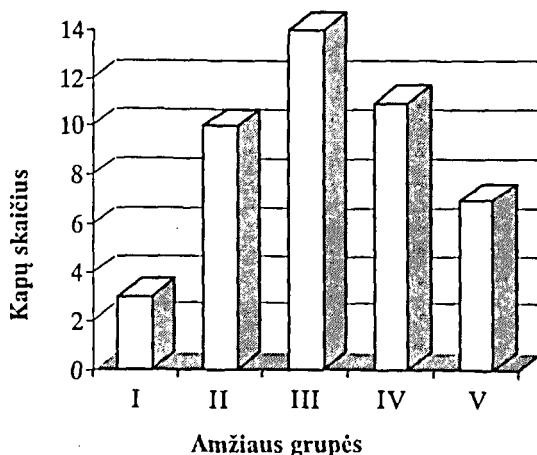

Ar skirtinga apgalvių simbolika, o ir patys apgalviai simbolizavo jos nešiotojos statusą šeimoje bei visuomenėje, galime suprasti išsamiau paanalizavę antropologinę medžiagą bei kapų inventorius.

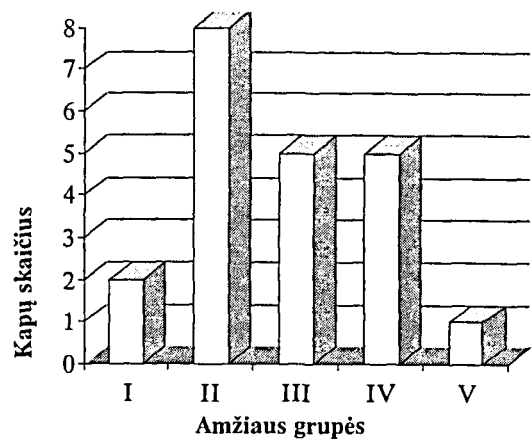
Antropologiškai ir archeologiškai pavyko nustatyti 140 (55,3 proc.) iš 253 mirusiųjų lytį bei amžių. Tarp jų buvo 87 moterys ir 53 vyrai. Tačiau net ir šie skaičiai gali būti netikslūs, nes daugeliu atvejų kaulai išlikę tik fragmentiškai. Todėl net trys kapai su apgalviais (Nr. 125, 213, 215) buvo identifikuoti kaip vyrų. Tuo tarpu žinome, kad apgalviais puošdavosi tik moterys. Be to, keturių mirusiųjų, palaidotų su šio tipo galvos papuošalais, lytis nenustatyta, nes tai buvo vaikai ir paaugliai (Nr. 21, 82, 191, 229). Maždaug žinome tik jų amžių. Kapuose Nr. 52 ir 74 osteologinė medžiaga buvo visiškai sunykusi.

Gali būti, kad apgalviai rodė moters šeimyninę padėtį. Tokiu atveju tai turėtų atspindėti mirusiųjų, dėvėjusių juos, amžiaus grupėse. Tuo tikslu pabandžiau suskirstyti moteris, palaidotas su apgalviais, ir moteris be jų į penkias sąlygines amžiaus grupes: I–10–19, II–20–29, III–30–39, IV–40–49, ir V – per 50 metų. Individų iki 10 metų lyties antropologiškai nustatyti neįmanoma. Todėl schemoje šios amžiaus grupės nėra (pav. 2). Nors dviem atvejais (kapai Nr. 191 ir 229) apgalviai buvo aptikti 4–8, bei 5–10 metų vaikų kapuose.

Moterų, dėvėjusių apgalvius, amžiaus grupes pavaidavus grafiškai (pav. 3), matome, kad šį papuošalą nešiojo įvairaus amžiaus moterys. Tačiau sugretinus pastarąją lentelę su lentele, vaizduojančia moterų be apgalvių amžiaus grupes (pav. 2), matome, jog šis papuošalas buvo populiariausias tarp 20–29 metų moterų. Griežtai teigti, kad apgalvio buvimas kape rodo mirusiosios šeimyninę padėtį, negalime, mat jų aptikta ir mergaičių iki 10 m. amžiaus, ir senovo amžiaus moterų kapuose. Net 6 jų buvo vyresnės nei 40 metų,

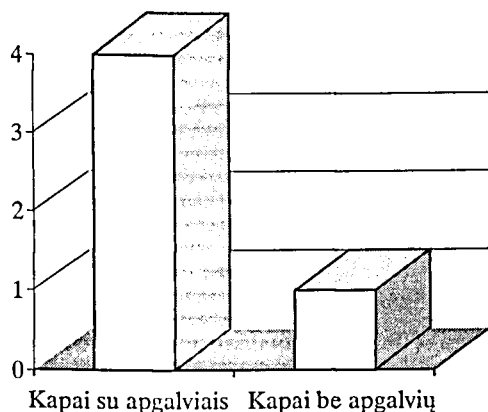
2 pav. Moteriškų kapų be apgalvių kiekis amžiaus grupėse.

3 pav. Moteriškų kapų su apgalviais kiekis amžiaus grupėse.

keturios – per 45 metų amžiaus. Anksčiau buvo manoma, jog apgalviai yra jaunų, netekėjusių merginų atributas – nekaltybės simbolis (Luchtanas, Vėlius, 1996, p. 82). Tačiau Kernavės medžiaga rodo, kad apgalvius dėvėjo ne tik mergaitės, bet ir brandaus amžiaus moterys. Su jais palaidota 40 proc. pirmos amžiaus grupės mirusiųjų, 44 proc. – antros, 26 proc. – trečios, 29 proc. 40–49 metų amžiaus mirusiųjų ir 12,5 proc. daugiau nei 50 metų amžiaus mirusių moterų. Matyt, apgalviai pabrėždavo moters gimdyvės, funkciją, ką ir rodo puošybinė jų simbolika. Todėl šis papuošalas populiariausias tarp 20–29 m. moterų. Būtent šios amžiaus grupės moterys gimdo daugiausiai vaikų. Tačiau apgalvių simbolinės prasmės negalime vertinti be išlygų, nes mergaitės iki 10 m. amžiaus gimdyvėmis būti negalėjo. Gali būti, kad labai jaunos arba senos moterys apgalvių nedėvėjo. Tačiau jais jos buvo papuošiamos palydint anapilin. Pastebėtina, kad kapai, kuriuose rasta apgalvių, yra apskritai turtingesnių įkapių (pav. 4).

Taigi apgalviai rodo ir juos dėvėjusių moterų turtingumą. Matyt, dalis gimdyvių šio prabangaus papuošalo paprasčiausiai negalėjo įsigyti. Patys apgalviai nevienodai puošnūs ir prabangūs. Dalis jų pagaminti iš žalvarinių skardelių, dalis – sidabriniai paaukuoti. Moterų, dėvėjusių apgalvius iš pigesnių metalų, neturtingi ir kapų kompleksai. Kapuose Nr. 174 ir 213 (apgalvių plokštelės žalvarinės) kitų įkapių iš viso nebuvo. Tuo tarpu moterys, palaidotos su puošniais paaukuotais apgalviais (kapai Nr. 21, 125, 191), turėjo nemažai papuošalų. Be apgalvių, šios moterys dėvėjo antsmilkinius, kaklo vėrinius, apyrankes, žiedus ir kt. Palaidotų moterų amžiaus ir turtingumo koreliacijos išvelgti nepavyko. Minėtų trijų turtingiausių moterų amžius atitinkamai buvo 10–20, 45–50 ir 4–8 metai. Skirtingo amžiaus ir pačios neturtingiausios moterys, kurios, be apgalvių, kitų įkapių neturėjo. Tai kapai Nr. 174, 205, 213. Šių moterų amžius atitinkamai 35–

4 pav. Vidutinis įkapių skaičius kapuose.

40, 25–35 ir 20–30 metų. Taigi galime teigti, kad papuošalų kiekį ir apgalvių buvimą arba nebuvimą kapuose lėmė ne tik moterų amžius ir šeimyninė padėtis, o ir pačios šeimos, kuriai ji priklausė, turtingumas. Vargu ar yra koks nors ryšys tarp palaidotųjų amžiaus ir apgalvių plokštelėse vaizduojamų simbolių. Šešių moterų su apgalviais, kuriuose iškalta tas pats palmetės ženklas, amžius svyruoja nuo 10 iki per 50 metų.

Kad apgalviai iš metalinių plokštelių buvo labai populiarūs tarp moterų viduramžių Kernavėje, rodo ne tik minėto kapinyno medžiaga. Pavienių plokštelių su palmetės bei stilizuotos lelijos simboliais aptikta ir piliakalnių bei miesto, buvusio slėnyje, kultūriniuose sluoksniuose. Pastaraisiais metais tyrinėta XIII–XIV a. sodyba, buvusi greta vieno Kernavės piliakalnių – Lizdeikos kalno (archeologė D. Vaičiūnienė). Čia taip pat rasta žalvarinių apgalvio plokštelių, puoštų augaliniu ornamentu. Sodybos kultūrinis sluoksnis dendrochronologiškai datuotas 1339 metais. Dar vienas apgalvis iš sidabrinių paaukuotų plokštelių aptiktas jau XIV a. pabaiga – XVII a. datuotose kapinėse, buvusiose prie pirmųjų Kernavės bažnyčių. Surastos aštuonios keturlapio žiedo formos, 6 mm skersmens plokštelės su iškiliumi keturkampiu centre (Kernavės archeologijos muziejus, A1147). Matyt, tai yra chronologiškai vėlyviausias tokio tipo papuošalo pavyzdys, datuotinas XIV–XV a. sandūra.

Lietuvos senkapuose apgalvių iš metalinių plokštelių aptinkama labai retai. Daugiausiai jų (4) buvo Sarių kapinyne (Švenčionių r.) (Kuncienė, 1979, p. 76–100). Kape Nr. 4 rastos penkiakampės žalvarinės plokštelės su palmetės motyvu, virš jų – keturkampės su iškiliumi rombu centre (Lietuvos nacionalinis muziejus, AR504:15). Tokie patys apgalviai aptikti kapuose Nr.25 (AR504:81) ir Nr. 31 (AR504:103): pirmajame visos keturkampės plokštelės sidabrinės, antrajame – tik viena. Kapo Nr. 39 apgalvį sudarė trys trikampės plokštelės su nevykusiai išgautu trilapio ženklu

(AR504:117). Tarp apgalvio plokštelių buvo smulkių biserinių karoliukų eilučių. Tačiau Sariuose aptiktos plokštelės pagamintos gerokai grubiau negu aptiktosios Kernavės kapinyne. Čia nenaudota auksavimo technika, sidabrinės plokštelės sudaro mažumą, vaizduojamų simbolių spektras labai siauras. Tokiu pat principu iš penkiakampių bei trikampių plokštelių pagamintas apgalvis aptiktas Obelių (Ukmergės r.) senkapyje, XV a. (?) datuotame moters kape Nr. 86. Šio apgalvio plokštelės žalvarinės, nekokybiškai iškalta simbolis primena antropomorfinę figūrą (Urbanavičius, Urbanavičienė, 1988, p. 52). Du apgalvių plokštelių variantai buvo ištraukti iš greta esančio Obelių ežero (Urbanavičius, Urbanavičienė, 1988, p. 40–41). Plokštelės žalvarinės, stačiakampės. Vienoje pavaizduotas įstrižas kryžius su skersinukais ant kiekvienos kryžmos, iš kraštų – spurgelių eilutė (AR621:734), kitose keturiose – centre augalinis ornamentas spurgelių apvade. Trys žalvarinių penkiakampių neornamentuotų plokštelių apgalviai rasti Pušaloto kapinyne (Molėtų r.), kapuose Nr.2, 3, 6 (Navickaitė-Kuncienė, 1963, p. 105–106). Čia apgalvių plokštelės taip pat penkiakampės, tačiau visiškai neornamentuotos. Tarp plokštelių būta žalvarinių (?) karoliukų. Apgalvis iš keturkampių žalvarinių plokštelių rastas Skrebinų senkapyje (Jonavos r.), moters kape Nr. 134 (Urbanavičius, 1970š). Plokštelių centre išmuštas neaiškus ženklas, iš kraštų – spurgelių eilutė (AR784:1991). Čia plokštelės buvo prisiūtos ant odinės juostelės, tarp jų paliekant didesnius tarpus. Dar vienas apgalvis aptiktas Pašaminės kaime (Švenčionių r.) ūkininkui kasant bulviarūšį (Lietuvos nacionalinis muziejus, radinys neinventorizuotas). Ant vilnonio audinio buvo prisiūtos trys grubaus darbo žalvarinės plokštelės, puoštos augaliniu ornamentu, o virš jų – trys mažesnės visiškai lygiu paviršiumi trikampės plokštelės. Tarp plokštelių būta smulkių karoliukų.

Reikėtų paminėti ir šiek tiek kitokio tipo to meto galvos papuošalus, aptiktus Lietuvoje. Rumšiškėse (Kauno r.) mergaitės kape Nr. 138 surastas apgalvis, kurį sudarė 21 keturkampė žalvarinė 19x20 mm dydžio plokštelė, taip pat puošta metaloplastiniu būdu, su skylutėmis kampuose (Urbanavičius, 1970, p.14–15). Šiuo atveju plokštelės buvo pagamintos iš šiek tiek storesnės skardos ir prisiūtos ant austinės juostos. Papuošalas supo visą mirusiosios galvą. To paties kapinyno vyro kape Nr. 213 rastas taip pat papuoštas diržas (Volkaitė-Kulikauskienė, 1997, p. 92). Griežės (Mažeikių r.) senkapyje, mergaitės kape Nr. 7, aptiktas apgalvis padarytas iš vienos žalvarinės 2,5 cm pločio skardinės juostelės. Juostelė ornamentuota įmuštomis dvigubomis taškučių eilutėmis palei kraštus. Per visą plokštelės ilgį tokios spurgelių eilutės sudaro rombus,

kurių centre iškalti skrituliukai. Šiuo atveju apgalvis taip pat juosė visą mirusiosios galvą. Kapas datuotas XVI (?) amžiumi. R. Volkaitės-Kulikauskienės nuomone, tik tokio tipo galvos papuošalai vadintini apgalviais, o aprašytuose kapuose aptinkamos plokštelės autorės traktuojamos tik kaip kepuraičių dekoras (Volkaitė-Kulikauskienė, 1997, p. 85–92). Panašių apgalvių, pagaminta iš žalvarinės juostelės, aptikta Lenkijoje tyrinėtame XIII a. Rouninos Dolnos (*Równina Dolna*) kapinyne, kapuose Nr. 1 ir 7 (Odoj, 1956, p. 177–196).

Taigi iš viso Lietuvoje 6 kapinyuose rasti 35 apgalvių iš metalinių plokštelių pavyzdžiai. Visi jie yra Rytinėje Lietuvos dalyje, buvusios Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorijoje. Vakaruose tokio tipo galvos papuošalai nebuvo nešiojami. Čia rastas tik minėtas apgalvis iš skardinės juostelės Griežės kapinyne, tipologiškai artimesnis Rouninos Dolnos kapinyno dirbiniams. Vakariųjų baltų teritorijoje žinomas vienas apgalvis iš sidabrinių trikampių plokštelių, prisiūtų ant odinės juostelės, surastas prūsiškame Irzekapinio kapinyne. Dirbinys datuotas XI a. (Кулаков, 1994, c. 128–129, рис. 73).

Latvijoje kapų su apgalviais iš metalinių plokštelių nežinome. Tačiau čia jų randama pavienių, pilikalnių kultūriniuose sluoksniuose. Kelios plokštelės surastos sėlių žemėje. Viena stačiakampė, su augaliniu motyvu centre bei spurgeliais iš kraštų ir dvi trikampės – viena puošta augaliniu motyvu, kita – trim taškais – rastos Luokstenės pilikalnyje. Plokštelės žalvarinės, kampuose su skylutėmis (Mugurėvičs, 1977, pav. XL). Apgalvių plokštelių aptinkama ir kituose sėlių paminkluose (Финно, 1987, рис. CXIV).

Tokio tipo galvos danga buvo žinoma ir to meto rusų žemių centruose. Pavienių keturkampių apgalvio plokštelių, puoštų augaliniu ornamentu, aptikta Novgorode, XII a. antrąja puse – XIII a. datuojamuose kultūriniuose sluoksniuose (Седова, 1981, c. 153, рис. 60). Labai įdomus apgalvis (diadema), datuotas XII a., aptiktas Kijeve, Dievo Motinos Dešimtinėje cerkvėje. Tai buvo audinio juostelė, ant kurios prisiūtos devynios auksinės stačiakampės plokštelės. Plokštelėse naudojant vieną matricą metaloplastiniu būdu išspausstas stilizuotos lelijos ženklas. Aplink ženklą plokštelės turėjo kiaurymę, užpildytą smulkiais perlais. Dviguba perlų eilutė supo visas plokšteles iš išorės (Церква, 1996, c. 49). Šis papuošalas stilistiškai labai artimas Kernavės apgalviams.

Labiausiai aptariami galvos papuošalai paplito XI–XIV a. Nemuno baseino aukštupyje, jotvingių gen-

tinių junginių teritorijoje. Kaip vieną dažniausiai sutinkamų įkapių regiono moterų kapuose, apgalvius apibūdina J. Zveriūga (Зверюга, 1989, c. 39). „Baltarusijos archeologijos bruožų“ antrajame tome teigiama, kad Nemuno bei Neries tarpupyje dažnai randama žalvarinių arba sidabrinių plokštelių su reljefiniu ornamentu (apgalvių liekanos) (Очерки, 1972, c. 46). F. Gurevičius „galvos vainikėlius iš plokštelių, įrėmintų tarp karoliukų“ vadina charakteringiausiais šio regiono moterų papuošalais (Гуревич, 1962, c. 124). A. Kviatkovskaja pateikia duomenų, kiek ir kokiam kapinyne rasta apgalvių Baltarusijos teritorijoje akmenimis apkrautuose kapuose (Kviatkovskaja, 1998, p. 242–243). 11-oje kapinyne iš viso surasti 55 šio papuošalo pavyzdžiai. Daugeliu atvejų tai V. Šukevičiaus ir E. Volterio XIX a. pabaigoje tyrinėti paminklai. Autorė apgalvius datuoja XII–XIII a. pradžia (Kviatkovskaja, 1998, p. 71). Kapai su akmeninėmis krūsnimis aptinkami plačiame Nemuno baseino aukštupio regione, tiek kairiajame, tiek ir dešiniajame upės krantuose. Tačiau kapinynai, kuriuose aptikta didžioji dalis apgalvių – 40, išsidėstę kompaktiškoje teritorijoje dešiniajame Nemuno krante, Katros upės baseine. Laidojimo paminklų kilmė bei etninė priklausomybė kairiajame Nemuno krante dar diskutuotina, o minėtas Katros upės baseinas daugelio autorių laikomas baltišku. V. Sedovas šią akmenimis apkrautų kapų grupę laiko jotvingių genties – dainavių – palikimu ir mano, kad tai yra anksčiau buvusių jotvingiškų akmeninių pilkapių evoliucijos rezultatas (Седов, 1968, c. 26–28). Reikia pripažinti, kad stabilios etninės sienos tarp baltų ir slavų čia nebuvo. Tačiau minėti paminklai yra tolokai į šiaurę nuo dar H. Lovmianskio nubrėžtos politinės rusų–lietuvių sienos, ėjusios per pasienio miestus Gardiną, Volkovyską, Slanimą, Naugarduką Minsko link (Łowmianski, 1967, s. 81–82). Minėti kapinynai su akmenimis apkrautais kapais išsidėstę to meto centrų – Gardino, Naugarduko – periferijoje. Pačių miestų kapinynai, neskaitant Kernavės, yra skurdūs kapų inventoriai, kapai neturi jokių antžeminių konstrukcijų. Matyt, tai lėmė spartesnis krikščioniškų laidosenos tradicijų įsigalėjimas miestuose negu kaime. Toks griautinis kapinynas aptiktas Naugarduke. Daugelis mirusiųjų (103 kapai) palaidoti galvomis į vakarus, aptiktas kapų inventorius negausus. Tačiau viename moters kape rastas apgalvis iš 12 sidabrinių paausutų keturkampių plokštelių. Manoma, kad čia buvo palaidoti žmonės, kurie Naugarduke slėpėsi ir žuvo karinės apsiausties metu (Павлова, 1967, c. 38–39).

Taigi apžvelgę visas žinomas apgalvių radimvietes galime įvardyti įdomią jų paplitimo tendenciją. Lietuvoje daugiausiai jų aptikta miesto kapinyne – Kernavėje. Apgalviai, rasti periferiniuose laidojimo paminkluose, sudaro mažumą ir nėra tokie puošnūs. Tuo tarpu istorinės Juodosios Rusios teritorijoje padėtis kitokia. Visi metalinių plokštelių apgalviai žinomi iš paminklų, nutolusių nuo didesnių centrų, o miestų kapinyuose rastas tik vienas šio tipo papuošalas. Tokią situaciją galime paaiškinti tuo, kad Gardinas, Naugardukas ir kiti didesni šio regiono centrai buvo stipriai veikiami krikščioniškosios slavų kultūros. Čia įkapių dėjimo į kapus tradicija turėjo išnykti anksčiau. Tuo tarpu Kernavė buvo vienas iš bent jau oficialiai pagoniško krašto – Lietuvos – centrų. Todėl čia, nors mirusieji jau laidoti nedeginti, galvomis į vakarus, tačiau vis dar su sąlyginai gausiomis įkapėmis.

Į klausimą, kur apgalvių plokštelės gamintos, atsako Naugarduko archeologinių tyrinėjimų duomenys. Čia surastos amatininko juvelyro, dirbusio su spalvotais metalais, dirbtuvės. Sprendžiant iš radinių, amatininkas mokėjo apdirbti kalnų krištola, buvo puikiai įvaldęs tiek liejimo, tiek ir metaloplastinį papuošalų gamybos būdą. Tarp jo pagamintų daiktų aptikti 8 knygų įrišimo užsegimai, stilizuotos lelijos formos kabučiai ir kt. Tačiau įdomiausi šiuo atveju radiniai – dvi matricos, skirtos kvadratinėms apgalvių plokštelėms spausti (Зверыро, 1989, c. 129–130). F. Gurevičius mano, kad čia darbavosi amatininkas iš Kijevo, mat ten randama daugiausiai analogijų šio meistro gamintiems dirbiniams (Гуревич, 1980, c. 96). Turint omenyje tai, kad Naugarduko amatininkai buvo įvaldę ir auksavimo techniką, galime teigti, kad čia buvo vienas apgalvių plokštelių gamybos centrų. Didžiausias kapų su apgalviais procentas Kernavės kapinyne leidžia manyti, jog jie buvo gaminami ir čia. Tai liudija ir miesto kultūriniame sluoksnyje aptinkamos pavienės apgalvių plokštelės. Slėnyje, juvelyro sodyboje, buvo aptikta matrica, skirta plokštelinėms segėms gaminti metaloplastiniu būdu. Matyt, Kernavėje taip pat dirbo amatininkai, galbūt nevietinės kilmės, išmanę metaloplastinį plokštelių gamybos būdą bei jų auksavimo techniką. Tiek Naugardukas, tiek ir Kernavė buvo to paties politinio junginio – LDK – amatų bei prekybos centrai. Slaviškosios juvelyrinės tradicijos turėjo būti

žinomos abiejų miestų amatininkams. Įdomu tai, kad apgalviai vis dėlto aptinkami išimtinai baltiškuose laidojimo paminkluose – jotvingių Juodojoje Rusijoje ir Lietuvoje. Taigi galias šaknis turinti slaviškos juvelyrinės tradicija galbūt per slavų amatininkus tarnavo vietinei rinkai, kurios daugumą sudarė vis dar baltiškas substratas.

Kernavės kapinynas artimas ir jotvingiškiems akmenimis apkrautiems kapams, ne tik apgalviais. Visas kapų inventorius – antsmilkiniai, kaklo vėriniai, žiedų tipai ir kita – Kernavėje ir jotvingių laidojimo paminkluose yra labai artimas. Iš istorinių šaltinių žinome, kad jau nuo X a. buvo organizuojami Rusios karo žygiai į jotvingių kraštą. Vėliau Galičo, lenkų bei mozūrų kunigaikščiai ne kartą buvo įsiveržę į šias žemes. XIII a. antrojoje pusėje jotvingių kraštą nusiaubė kryžiuočiai. Dalis jų ieškojo išsigelbėjimo bėgdami į Lietuvą. Taigi tradiciją puošti apgalviais lietuvių galėjo perimti tiesiogiai iš išvartųjų jotvingių.

Sunku pasakyti, kada apskritai pradėta gaminti apgalvius iš plokštelių su skylutėmis kampuose. Šį klausimą apsunkina tai, kad iki XIII a. gyvavo mirusiųjų deginimo paprotys. Deginant mirusįjį, tokio tipo trapūs papuošalai neišlieka. Žinome, kad jau VII–VIII a. sandūroje panašios žalvarinės plokštelės buvo tvirtinamos prie apgalvių. Kampuose jos dar neturėjo skylučių, reikalingų joms prisiūti. Galai buvo užriesti ir užspausti kitoje apgalvio juostelės pusėje. Tokio tipo galvos apdangalai aptinkami Pskovo bei Smolensko apskričių ilguosiuose pilkapiuose (Лебедев, 1982, c. 36). Apgalvių iš metalinių plokštelių prototipais galime laikyti ir rusų kunigaikštienų nešiotas diademas. Sprendžiant iš datuotų paminklų medžiagos, Kernavės kapinyno tipo apgalviai atsiranda XI a. pabaigoje jotvingių akmeniniuose pilkapiuose. Išnykus pilkapių pylimo tradicijai, apgalviai aptinkami tų pačių jotvingių akmenimis apkrautuose kapuose. Nuniokoti slavų puolimų, o vėliau sumušti kryžiuočių, jotvingiai atraukė į Lietuvą, atnešdami ir apgalvių nešiosenos tradicijas. Nuo XIII a. vidurio šis galvos papuošalas plinta ir Lietuvoje. Šį procesą turėjo paskatinti Juodosios Rusios žemių prijungimas prie LDK. Taigi ir prijungtų kraštų amatininkai – juvelyrai – turėjo dirbti naujam valdovui ir naujai rinkai. Lietuvoje apgalviai iš metalinių plokštelių nešioti iki pat XV a. pradžios.

Ivanauskas E., 1997 – Piniginių apkalai su liūtais // Baltų archeologija. Vilnius, 1997, Nr. 1(10), p. 7.

Jankauskas A. Luchtanas A., 1990 – Senujų Kernavės bažnyčių tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais. Vilnius, 1990, p. 138–140.

Kuncienė O., 1972 – Prekybiniai ryšiai IX–XIII amžiais // Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a. Vilnius, 1972, p. 149–254.

Kuncienė O., 1975 – XIII–XIV amžių Rytų Lietuvos moterų galvos papuošalai // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A serija (toliau – MADA). Vilnius, 1974, Nr. 3(48), p. 67–75.

Kuncienė O., 1979 – Sarių senkapis. // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1979. T. 1, p. 76–100.

Kviatkovskaja A., 1998 – Jotvingių kapinynai Baltarusijoje (XI a. pab. – XVII a.). Vilnius, 1998.

Łowmianski H., 1967 – Początki Polski. Warszawa, 1967. T. 3.

Luchtanas A., Vėlius G., 1996 – Laidosena Lietuvoje XIII–XIV a. // Vidurio Lietuvos archeologija. Etnokultūriniai ryšiai. Vilnius, 1996, p. 80–88.

Mugurēvičs Ē., 1974 – Krustiveida piekarīņi Latvijā laikā no 11.–15 gs. // Arheolģija un etnogrāfija. Rīga, 1974. T. XI, p. 220–239.

Mugurēvičs Ē., 1977 – Olikalna un Lokstenes pilsnovadi. Rīga, 1977.

Navickaitė-Kuncienė O., 1963 – XIII–XIV m. e. amžių plokštinių kapinynas Pušaloto kaime, Molėtų raj. // MADA. Vilnius, 1963. T. 1(14), p. 99–114.

Odoj R., 1956 – Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w miejscowości Równina Dolna, pow. Kętrzyn // Wiadomości archeologiczne. Warszawa, 1956. T. 23.

Svetikas E., 1994–1995 – Žiedų iš XIV–XVII a. kapų Lietuvoje tipologija ir chronologija // Baltų archeologija. Vilnius, 1994, Nr. 3, p. 10–15; 1995, Nr. 1(4), p. 16–19.

Urbanavičius V., 1970 – Rumšiškėnai XIV–XVI amžiais. Vilnius. 1970.

Urbanavičius V., 1970š – Skrebinų senkapis // Lietuvos istorijos instituto rankraštynas F. 1, Nr. 348.

Urbanavičius V., Urbanavičienė S., 1988 – Archeologiniai tyrimai // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1988. T. 6. Obelių kapinynas, p. 9–63.

Vėlius G., 1997–1998 – Kernavės–Kriveikiškių XIII–XIV a. kapinynas // Baltų archeologija. Vilnius, 1997. Nr. 1(10), p. 26–34; Nr. 1–2(11–12), p. 38–48.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1997 – Senovės lietuvių drabužiai ir jų papuošalai (I–XVI a.). Vilnius, 1997.

Гуревич Ф. Д., 1962 – Древности Белорусского Понеманья. Москва, 1962.

Гуревич Ф. Д., 1980 – Детинец и окольный город древнерусского Новогрудка в свете археологических работ 1956–1977 гг. // Советская археология. Москва, 1980. № 4, с. 87–101.

Зверуго Я. Г., 1989 – Верхнее Понеманье в IX–XIII вв. Минск, 1989.

Кулаков В. И., 1994 – Прусы (V–XIII вв.). Москва, 1994.

Лебедев Г. С., 1982 – О времени появления славян на Северо–Западе // Северная Русь и ее соседи в эпоху раннего средневековья. Ленинград, 1982, с. 29–39.

Мелетинский Е., 1991 – Мифологический словарь. Москва, 1991.

Очерки, 1972 – Очерки по археологии Белоруссии. Минск. 1972.

Павлова К. В., 1967 – Могильник на территории окольного города древнего Новогрудка // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. Москва, 1967, вып. 110.

Рыбаков Б. А., 1948 – Ремесло древней Руси. Москва, 1948.

Рыбаков Б. А., 1981 – Язычество древних славян. Москва, 1981.

Рыбаков Б. А., 1987 – Язычество древней Руси. Москва, 1987.

Седова М. В., 1981 – Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.). Москва, 1981.

Седов В. В., 1968 – Ятвяжское племя Дейнова // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. Москва, 1968, вып. 113, с. 24–30.

Финно, 1987 – Финно-угры и балты в эпоху средневековья. Москва, 1987.

Церква, 1996 – Церква Богородиці десятинна в Києв. Київ, 1996.

HEADBANDS DATED TO THE 13TH–14TH C.C. FROM KERNAVĖ BURIAL GROUND

Gintautas Vėlius

Summary

In autumn 1993, on a survey of the set of archaeological monuments in Kernavė, the burial ground of Middle Ages was discovered where residents of Kernavė buried the dead in the period from the last quarter of the 13th century to 1390. Up to now, the area of 1141.75 m² (including the area of 897 m² with graves) was explored within the territory of the said burial ground. The discovered borders of the monument enable to calculate the area of the burial ground that probably was over 5337 m². Taking into account the density of graves, about 1570 individuals were buried here. Up to now, 253 graves were explored. In addition, remains of 11 individuals were found in destroyed burials. All graves are skeleton ones, the dead are buried on their backs, with the heads oriented to the west (except of two cases) or approximately to the west. The legs of the buried individuals are extended, the position of arms is various. The found bones are considerably destroyed and fragmentary, so it was impossible to identify the sex and the age of all buried individuals.

The percentage of graves with burial items is comparatively low. In 121 (47.9%) graves, no burial items at all were found. A considerable part of the remained 132 (52.1%) graves are female graves – 77 (56.06%). Among graves with burial items only 27 (20.45%) are male graves. The sex of the remained 31 buried individuals (23.48%) was not identified. So, within the total burial ground only 10.67% graves are male graves with burial items. Besides, a considerable part of burial items of male graves is presented by details of clothes, such as buttons, belt-buckles and rings.

The spectrum of burial items of female graves is much wider. A considerable part of them is presented by ornaments. In rich graves, sets of ornaments were found. Heads of burial individuals were decorated with headbands and earrings, the zone of the breast – with strings of many-coloured glass beads, *cauri* shells, bells, crosses and various pendants, the hands – with rings and bracelets. Headbands found in graves were especially smart. They were discovered in 29 graves of Kernavė burial ground (Fig. 1).

A headband is a row of metal plates (25) sewn to a cloth, sometimes to a band of leather, or a band woven of metalized threads (4). Shapes of plates are various: rectangular (3 headbands), square (8 headbands), triangular (2 headbands), pentagonal (11 headbands) and so on. Headbands covered the forehead and temples of the dead about 1 cm over eyeholes. The plates themselves were surrounded with one or two rows of small beads.

The technology of production of plates was complicated and it required a high level of skills and knowledge of a jeweler. The method of pressing was used. All the plates of each headband found in Kernavė–Kriveikiškis are absolutely identical, i.e. they were produced using the same mould. Plates of most headbands are made of gilt silver (the graves No. 8, 14, 21, 24, 52, 74, 82, 112, 125, 157, 165, 175, 177, 205, 215), some of them are made of tinned brass or brass or silver. In other ancient graves of that period in Lithuania, gilt artefacts are rarely found and there are no plates of headbands decorated in such manner.

All the found headbands are original, usually having no analogues in archaeological materials on jewelry. They may be divided into three types: a) headbands formed of one row of plates; b) headbands formed of two rows of plates (usually the row of bigger plates is above the row of smaller ones); c) headbands formed of more than two rows of plates. Most headbands found in Kernavė–Kriveikiškis burial ground conform to the first type (19), 5 headbands conform to the second type and 1 – to the third type. Into plates of two headbands (of the first and third types) pieces of coloured glass were inserted. Headbands found in the burial ground differ in shape, size, number, metal, motives of decorations of their plates. The number of plates varies from 4 to 25, depending on the type of a headband. Floristic motives dominate in the decoration of the plates. The most frequent motive is a palmett (6 headbands). Plates of some headbands are decorated with geometrical patterns and symbols. Summarising the symbols used for a decoration of plates of headbands found in Kernavė, it may be stated that their origin varies, however, the sense in most cases is similar

and bound with the symbolics of a fecundity, an appearance of a new life.

On anthropological and archaeological investigation, the sex and age of 140 (55.3%) buried individuals were identified (among 253). There were 87 females and 53 males. Females buried with headbands and without them were divided into five conventional age groups: I – 10–19, II – 20–29, III – 30–39, IV – 40–49 and V – over 50 years (Fig. 2–4). It became clear that headbands were most popular among 20–29 year old women (40% of the buried individuals of the first age group, 44% – of the second group, 26% – of the third group, 29% of the 40–49 year old females and 12.5% of those over 50 years). Probably, headbands emphasized a child-birth function of a woman, and it was reflected in their symbolics.

In all, 35 headbands of metal plates were found in 6 burial grounds of Lithuania. All of them were found in Eastern Lithuania, within the territory of the East Lithuanian Barrow culture. In the west, only one headband made of tin was found (in Griežė burial ground). In the territory of western Balts only one headband made of triangular silver plates sewn on a leather band is known – it was found in Irzekapinis burial ground (Prussia) and dated to the 11th century. In Latvia, metal plates of headbands were found in cultural layers of some mounds. Headbands were known in centers of Russian lands of that period as well. The said head ornaments were mostly spread in the 13th–14th century in the river-basin of the Upper Nemunas as well as in the territory of Jatvingians. There 55 headbands were found in 11 burial grounds. The burial grounds where headbands were found, are situated within definite territory on the right bank of the Nemunas, in the basin of the Katra river that is considered to be Baltic territory.

In Lithuania, a considerable part of headbands was found in the urban burial ground (Kernavė). Only few headbands were found in peripheral burying monuments

and they are not smart. However, in the historical territory of Black Russia the antipodal situation takes place. All headbands of metal plates are known from monuments situated in a long distance from large centers and only one ornament of this type was found in an urban burial ground. Such situation may be explained by the fact that Grodno, Novogrudok and other large centers of the region were considerably influenced by the Christian Slavonic culture. So, the tradition of burial items had to vanish here earlier. And Kernavė was one of the centers of Lithuania that was pagan land – at least, according to the official version. Although the dead were not cremated there any more, their heads were oriented to the west in their graves and the burial items in them were still conventionally abundant.

The most percentage of graves with headbands in Kernavė burial ground allows to suppose that they were produced here. It is witnessed by single plates of headbands found in the cultural layer of the town. In a farmstead of a handicraftsman (in the valley), a matrix for a production of flat fibulas using metal plastification method. The traditions of Slavonic jewelry art came here, most probably through Slavonic handicraftsmen and served to the local market based mostly on the Baltic substratum.

THE LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Headbands (numbers in the brackets show the number of the burial).

Fig. 2. Quantity of the burials of the female individuals without the headbands within the age groups.

Fig. 3. Quantity of the burials of the female individuals with the headbands within the age groups.

Fig. 4. Average number of the burial items in the burials.

Translated from Lithuanian by Rasa Tolvaišaitė

ГОЛОВНЫЕ ВЕНКИ XIII-XIV ВВ. ИЗ МОГИЛЬНИКА В КЕРНАВЕ

Гинтаутас Велюс

Резюме

Осенью 1993 года в Кернаве, при изучении комплекса археологических памятников был найден могильник средневекового города Кернаве, где жители хоронили умерших от последней четверти XIII века до 1390 г. На данный момент изучена площадь могильника в 1141,75 м² (897 м² – с погребениями).

Найденные границы памятника позволяют вычислить площадь могильника, который должен быть свыше 5338 м². Исходя из плотности погребений, всего тут было захоронено около 1570 умерших. Пока что изучено 253 захоронения. Останки еще 11 индивидов собраны из разрушенных погребений. Все погребения

ния с труположением, умершие захоронены навзничь ориентированы головами на запад (за исключением нескольких случаев), либо в близком к западу направлении. Ноги погребенных вытянуты, положение рук различное. Найденный костяной материал в стадии разложения и фрагментарный, поэтому не удалось установить пол и возраст всех погребенных.

Общий процент погребений с инвентарем сравнительно невелик. В 121 (47,9 %) погребении его вообще не найдено. Из оставшихся 132 (52,1 %) большую часть составляют женские захоронения – 74 (56,06 %). Мужских могил с погребальным инвентарем всего 27 (20,45%). Пол оставшихся 31 (23,48%) погребенного не установлен. Значит, в масштабе всего могильника, только в 10,67% захоронены мужчины вместе с инвентарем. Кроме того, в значительной части инвентаря мужчин найдены только детали одежды – пуговицы, застежки для ремня и цепочки.

Спектр инвентаря в женских могилах куда более широкий. Значительную часть его составляют украшения. В более богатых погребениях найдены целые их комплексы. Головы захороненных украшали головные венки и серьги, область груди – ожерелья из разноцветных стеклянных бусин, раковин каури, колокольчиков, подвесок различного типа, руки – кольца и браслеты. Особенно нарядными были найденные в погребениях головные венки. В кернавском могильнике они найдены в 29 могилах (рис. 1).

Головные венки – это ряд из металлических пластинок, пришитых к матерчатой, иногда кожаной ленте (25 единиц), иногда лента сшита из металлизированных ниток (4 единицы). Пластинки различной формы: прямоугольные (3 головных венка), квадратные (8 головных венков), треугольные (2 головных венка), пятиугольные (11 головных венков) и т.д. Головные венки прикрывали лоб и виски примерно на 1 см выше глазниц. Сами пластинки со всех сторон обшты одинарной либо двойной строчкой из мелкого бисера.

Технология изготовления пластинок была сложной и требовала от ювелира мастерства и знаний. Пластинки изготовлены металлопластическим методом, используя технику давления. Головным венкам из Кернаве–Кривейкишкис характерно то, что все их пластинки идентичные, т.е. при их изготовлении использовали одну форму. Большинство из найденных пластинок сделаны из позолоченного серебра (захоронения № 8, 14, 21, 24, 52, 74, 82, 112, 125, 157, 165, 175, 177, 205, 215), также найдены пластинки из покрытой оловом бронзы и только бронзовые и серебряные пластинки. В других могильниках этого периода на территории Литвы найдены лишь единичные позолоченные изделия, а изготовленных по такой технологии пластинок головных венков вообще не обнаружено.

Все найденные головные венки являются своеобразными, чаще всего не имеющими аналогов в археологических материалах, изделиями. Типологически их можно разделить на три типа: а) головные венки, изготовленные из одного ряда пластинок, б) головные венки из двух рядов пластинок (обычно ряд из больших пластинок находится над меньшими), в) головные венки больше чем из двух рядов. На могильнике Кернаве–Кривейкишкис больше всего найдено головных венков первого типа – 19, второго типа – 5, третьего – 1. В двух (первый и третий типы) пластинках головных венков были вставлены цветные стекла. В найденных в могильнике головных венках количество пластинок колеблется от 4 до 25 в зависимости от типа венка. В пластинках доминируют растительные мотивы. Наиболее распространенный орнамент пальметта (6 венков). Часть головных венков украшена геометрическими узорами и символами. Обобщая изображенные на венках символы, можно утверждать, что их происхождение различно, но смысл в большинстве случаев близок и связан с символикой плодородия и зарождения новой жизни.

Антропологически и археологически удалось установить пол и возраст 140 (55,3%) умерших. Среди них 87 женщин и 53 мужчины. Похороненные с венками и без них женщины условно подразделяются на 5 возрастных групп: I – 10–19, II – 20–29, III – 30–39, IV – 40–49, V – > 50 лет (рис. 2–4). Оказалось, что венки пользовались наибольшей популярностью среди 20–29-летних женщин (40% первой группы умерших, 44% второй, 26% третьей, 29% среди 40–19-летних покойниц, и 12,5% умерших старше 50 лет.) Видимо, венки подчеркивали детородную функцию женщины, что отразилось в символике.

Всего в Литве в 6 могильниках найдено 35 венков из металлических пластинок. Все они из Восточной Литвы, на территории бывшей культуры восточнолитовских курганов. На западе найден только один венок из жестяной ленты (могильник Греже). На западнобалтских территориях известен один венок из серебряных треугольных пластинок, пришитых на кожаные ленты, найденный в прусском могильнике Изекапинис, датируемый XI в. Единичные венки из металлических пластинок обнаруживаются в культурных слоях городищ Латвии. Венки были известны и в основных центрах русских земель. Наибольшее распространение данные головные украшения получили в XIII–XIV вв. в верховьях Немана, на территории ятвягов. Здесь в 11 могильниках найдено 55 венков. Могильники с венками расположены на компактной территории на правом берегу Немана, в бассейне реки Котры, на заселенных балтами территориях.

В Литве большинство венков зафиксировано в городском могильнике Кернаве. Венки, найденные на периферии, не столь пышны и многочисленны.

Одновременно на территории Черной Руси ситуация противоположная. Все венки из металлических пластинок принадлежат памятникам, отдаленным от больших центров, а в городском могильнике найден единственный венок такого типа. Данную ситуацию можно объяснить тем, что на Гродно, Новогрудок и другие большие центры этого региона сильное влияние оказывала христианская славянская культура. Здесь традиция погребений с предметами быта должна была исчезнуть раньше. Тем временем Кернаве был одним из официальных языческих центров Литвы. Поэтому, хоть умерших хоронили уже не сжигая, головой на восток, но все еще с относительно богатым погребальным инвентарем.

Значительный процент могильников с венками в Кернаве позволяет предположить, что они тут и производились. Об этом свидетельствуют и единичные находки пластинок для головных венков в городском

культурном слое. В долине, в усадьбе ювелира обнаружена матрица для производства пластинчатых фибул металлопластическим способом. Славянская ювелирная традиция, имеющая глубокие корни, через ремесленников славян служила местному рынку, большую часть которого составляло балтское население.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 1. Головные венки (в скобках указан номер погребения).

Рис. 2. Количество погребений без головных венков по возрастным группам.

Рис. 3. Количество погребений с головными венками по возрастным группам.

Рис. 4. Среднее количество инвентаря в погребениях.

Перевод с литовского Ольги Антоновой

Dr. Gintautas Vėlius
Kernavės archeologijos ir istorijos muziejus-rezervatas,
Kerniaus g. 4, LT-4115, Kernavė, Širvintų r., tel. 4 73 71.

Straipsnis gautas 2001 03 12